

PERULU BİR GEZGİNİN GÖZÜYLE 1862 YILINDA İSTANBUL

Prof. Dr. Ertuğrul ÖNALP

Gençliğinin bir bölümünü (1859-1863) Fransa'da geçiren ve Sorbon'da filoloji ve tabiat tarihi öğrenimi gören Perulu şair, yazar ve diplomat Pedro Paz Soldán (1839-1895) bazı doğu ülkelerine yaptığı bir yolculuk sırasında Türkiye'yi de ziyaret etmiş ve İstanbul'da 20 gün kalmıştır. İstanbul'da bulunduğu süre içinde şehrin belli başlı yerlerini gezen ve izlenimlerini günü gününe not eden Soldán'ın gezi notları, ülkesine döndükten sonra çeşitli gazetelerde "Memorias de un Viajero Peruano" (Perulu Bir Gezginin Anıları) başlığı altında yayınlanmış olmakla birlikte, aradan yüzyıla yakın bir zaman geçtikten sonra ilk kez 1971 yılında Estuardo Nuñez tarafından aynı isimle bir kitapta toplanmıştır.¹

Soldán, Doğu'ya yapacağı yolculuğun ilk durağı olan Malta Adası'nda birkaç hafta kaldıktan sonra bir gemiyle Mısır'a gelmiş, bu ülkeyi gezdikten sonra, oradan gemiyle Beyrut'a geçerek kara yoluyla Suriye'nin Şam şehrine gitmiş ve daha sonra tekrar Beyrut'a dönmüştür. Bulunduğu gemi bu liman şehriden hareket ettikten sonra Perulu genç şair sırasıyla Kıbrıs ve Rodos adalarına uğramış ve Kos (İstanköy), Samos (Sisam) ve Patmos adalarının yakınlarından geçerek İzmir limanına varmıştır. Burada geminin kısa bir süre kalışından istifade eden Soldán, İzmir şehri ve kalesini ziyaret etmiştir. Daha sonra limandan ayrılan ve Türkiye'nin Ege Denizi kıyıları boyunca yol alan gemi nihayet 28 Nisan 1862 ta-

1. Pedro Paz Soldán y Unánue (Juan de Arona), *Memorias de un Viajero Peruano*, Estuardo Nuñez'in önsözüyle, Lima, Biblioteca Nacional de Peru, 1971.

rihinde İstanbul'a gelmiştir. 14 Mayıs 1862 tarihine kadar kaldığı İstanbul'un egzotik ve gizemli havasından etkilenen Soldán gördüklerini şiirsel bir dille ve zaman zaman da mizahî bir üslûpla kaleme almıştır. Pedro Paz Soldán her ne kadar İstanbul'da bir aydan az bir süre kalmışsa da, gördüklerini herhangi bir önyargıya kapılmadan tarafsız olarak anlatmıştır. Gerçi şair oluşu ve eski Grek medeniyetine hayranlığı nedeniyle bazen anlaşılması güç bir dil kullanmış ve bazen de romantik yanı ağır basmışsa da, olayları çarpıtmamış, izlenimlerini objektif bir şekilde yansıtmıştır. Ayrıca sık sık kendi ülkesi Peru ile Türkiye'yi kıyaslamış ve Peru'nun beğenmediği yönlerini eleştirerek okuyucuya bir mesaj vermek istemiştir. O dönemin İstanbul'unu ve yaşantısını tarafsız bir gözle nakleden Soldán'ın anılarının bu bölümü bizim için değerli bir belge niteliğindedir. Bu nedenle gezi notlarından bazı pasajları olduğu gibi vermekte yarar görüyoruz.

İlk İzlenimler

Gemisi 28 Haziran 1862'de İstanbul'a vardığında şehrin muhteşem görüntüsünü seyretmek için sabahın çok erken bir saatinde yatağından kalkarak güverteye çıkan genç yazar gördüklerini şöyle anlatıyor: "Güverteye çıkar çıkmaz gördüğüm manzara umduğumdan farklıydı; zira bu, deniz kıyısındaki yamaçlar üzerinde yanyana inşa edilmiş evlerin görüntüsüydü; evlerin aralarında, sayısız minareler ve İzmirdekiler gibi ince selviler göze çarpıyordu. Fakat ilerledikçe güneş evleri saran ince sis tabakasını dağıtıyor ve gözlerim daha önce okuduklarıma uygun bir görüntüye tanık oluyordu. Işık ve gölgeden oluşan bir manzara giderek ortaya çıkıyordu. Hâlâ Marmara Denizi'ndeydik, sağımızda Prens Adaları göze çarpıyordu; ve onların sağında, ta uzakta Asya kıtasında bulunan, kaplıcaları ve ipeğiyle ünlü Bursa şehri ve zirvesi karla kaplı Uludağ yer almaktaydı. Tam karşıda yemyeşil kıyıları ve yerleşim alanlarıyla dar bir geçit halinde Boğaziçi uzanıyordu; bu arada sol tarafta demirleyeceğimiz Haliç de görünmeye başlamıştı."²

2. A.g.e., s. 330.

Tercümanlar

Kendisini İskenderiye'den İstanbul'a getiren buharlı geminin limana yanaşmasıyla birlikte çevresinin kayıklar tarafından sarıldığını ve kalabalık bir tercüman grubunun "korsanlar gibi hatlata tutunarak" güverteye tırmandığını söyleyen Soldán, gemiye ayak basan ilk tercüman rehberin, üzerinde "Hotel de Byzance" adı yazılı bir kartviziti burnuna dayadığını belirtirken mizahî uslûbuyla şöyle devam ediyor: "Bu şahıs o otelle anlaşması olan bir tercümandı (Dragoman), Hotel d'Europe adına hareket eden diğer meslektaşından daha şanslıydı, Kahire'de bu otelin adını defterime not ettiğim için onu geri çevirmedim. Ama bu yüzden diğer otellerin adamları pes edecek değillerdi. Hiçbir otelin sahip çıkmadığı, müstakil tercüman ordusunun gözüpek savaşçıları etrafımda dönüp duruyorlardı. Rehberler arasında benim İspanyol olduğuma dair bir haber çabucak yayılmış olmalı ki, içlerinden birçoğu tanınmış İspanyol şahsiyetlerinin kartvizitlerini ve tavsiye mektuplarını çıkarıp bana gösteriyorlardı; Doğu'ya yaptığım geziler sırasında bir İspanyol ile bir Perulu'nun farklı şeyler olabileceğini bir türlü anlatamadım."³

Gümrük Muayenesi

Karaya adım attıktan sonra gümrükten geçen gezginimizin başına neler geldiğini yine kendi ağzından dinleyelim: "Karaya çıktık, gümrük memurları kontrollerini alışık oldukları şekilde yaptılar : yani herşeyin altını üstüne getirerek. Ellerine geçen, kuşku buldukları herşeyi inceliyorlar ve Türkçe olmadığı için anlamadıkları kitapların sayfalarına göz gezdiriyorlardı. Bununla birlikte, sandal ağacından yapılmış yelpazelere, Çin malı açılmamış mendillere ya da Süveys, Kahire ve Şam ziyaretlerimde satın aldığım binbir çeşit ilginç eşyaya hiç bakmıyorlardı. Gümrük muayenesinde bu kadar saygısızca davranmış olduklarından onlara bahşiş vermedim. Doğu'da herşey için bahşiş vermek gerekiyor, Fransızlar buna pourboire diyorlar. Ama bu davranışım bana pahalıya patladı; bahşiş

3. A.g.e., s. 331.

vermeyişime içerleyen memurlar yan taraftaki arkadaşlarına haber salmış olmaları ki, adamlar hakları olmamasına rağmen eşyalarının başına akbalar gibi üşüştüler ve Şam'da satın aldığım, önceki memurların kontrolünden geçmiş olan üç adet 'çubuğa' (tütün içilen uzun pipo) el koydular. Bir iki gün devamlı gidip gelerek bunları bana iade etmelerini istedim; ve sonunda astlarından kabalıkta hiç geri kalmayan gümrük şefi beni iki frank ödemeye mecbur edince çubukları geri alabildim."⁴

Beyoğlu

Otelinin Beyoğlu'nda olduğunu belirten Perulu şair, bu semtin avrupai tarzda inşa edilmesine rağmen çok çirkin bir Avrupa'yı temsil ettiğini kaydediyor: "Kaldığım bina çok iğrenç ve bütün sokakların dik yokuşlardan ibaret olması bu çirkinliği daha da belirgin hale getiriyor. En önemli caddesinin (Grande rue) kaldırımları öylesine alçak ve düzensiz ki, iki adımda bir kesiliyor ve zavallı yaya kendisini bir anda at arabalarının ve hayvanların geçtiği dar caddede buluyor, eğer boş bulunacak olursa hayvanlara toslaması işten bile değil. Caddenin Lima'nın eski döşeme taşlarına benzeyen taşlarla döşenmiş olduğunu söylemek zeminin ne kadar kaygan olduğunu anlatmak için yeterli olacaktır sanırım."⁵

Gece Bekçileri

"Türkler'in payitahtında geçirdiğim ilk gecenin sabahında bir ses beni erkenden uyandırdı; bu, daha çok yere düzenli aralıklarla vurulan kalın ve sert tahta bir bastonun çıkardığı gürültüye benziyor ve pencerenin tam altından, yani caddeden geliyordu. İnip çıkan buharlı bir pistonun hareketi gibi döşeme taşlarına inen her darbede kulaklarda çın çın yankılanan hüznü bir ses çıkarıyordu.

Bu sesler son derece tuhaftı, kimin tarafından ve nasıl çıkarıldığını bir türlü anlamıyordum. Üzerinde dolaştığım bu toprakları iyi bilmediğim ve özellikle beni koruyacak bir konsolostan

4. A.g.e., s. 332-333.

5. A.g.e., s. 333-334.

yoksun olduğum için, çocukken dinlediğim peri masalları birden aklıma gelince bu gürültüleri hortlakların çıkardığını sanıp korkuyla yorganı başıma çektim. Bir hususu hatırlatmakta yarar görüyorum; tek başıma yaptığım bu uzun yolculuk sırasında üzerimde ne ateşli ne de kesici hiçbir silah taşımıyordum, tek güvendiğim ve örnek olarak aldığım Odysseus'un sevimli şahsiyeti, eski çağların en pratik çözümlü kahramanı Ulises'ti.

Ertesi gün, gecenin ilerlemiş saatlerinde tiyatrodan dönerken, çünkü Beyoğlu'nun küçük bir tiyatrosu var, otelin yakınlarında aynı gürültüyü yeniden duyuyorum; ve bu da, bir önceki gece olup bitenin hayaletlerle bir ilgisinin olmadığını gösteriyor. Adımlarımı yavaşlatarak ihtiyatla yürüyorum ve birden kendimi iriyarı, asık suratlı bir Türk'ün karşısında buluyorum. Adam kalın bir sopayı yere vuruyordu; daha doğrusu elindeki belirli bir yükseklikten yere bırakıyordu.

Bu, semtin gece bekçisiydi, kaldırım taşlarına vurmak suretiyle çıkardığı bu sesler düdük yerine geçiyordu. Heybetli görünüşü de Türkler'e özgü aşırı şişmanlıktan ileri geliyordu..."⁶

Topkapı Sarayı

Topkapı Sarayı'nı yabancıların ziyaret edebilmeleri için padişahın özel bir izninin gerektiğini ve bunun da pek sıkça verilmediğini Soldán'ın gezi notlarından öğreniyoruz. Diğer otellerde kalan onaltı yabancı ile birlikte kayığa bindiklerini ve Sarayburnu'nda karaya çıktıktan sonra bir kapıdan geçerek sarayın avlularından birine girdiklerini belirten genç şair şöyle devam ediyor: "Bahçe çok güzel olmakla birlikte yerel rengi yansıtmıyor. İlk köşke varıyoruz, yerler hasırdan başka bir şeyle kaplı olmamasına rağmen içeri girmeden önce ayakkabılarımızı çıkarıyoruz. Bizim şapkamızı çıkarmak suretiyle gösterdiğimiz saygıyı Doğulular ayakkabılarını çıkararak gösteriyorlar. Kemerli pencerelere yaklaştığımızda Marmara Denizi bütün güzelliği ile gözlerimizin önüne geliyor. Yukarı çıktıktan sonra çok eski, mermerden bir sü-

6. A.g.e., s. 334-335.

tunun önünden geçerek yeşillikten yoksun bir başka geniş avluya varıyoruz. Burada bulunan kütüphaneyi gezdikten sonra yakınındaki bir binayı ziyaret ediyoruz; burası Arz Odası, orada gördüğümüz bir taht daha çok iki kişilik bir yatağı andırıyor. Arkadaşlardan biri tahtın yanındaki büyük şömineyi gösterip, 'çok akıllıca, yatağını ateşin yanına taşımış' diyerek espri yapmaktan kendini alamadı. Padişaha maruzatta bulunmak isteyenler tahtının karşısındaki pencerenin önünde bekliyorlardı, pencere delikli bir çinko levha ile kaplı olduğundan onlar padişahı göremiyorlarsa da, majesteleri onları rahatça görebiliyordu. Bir tahtın sayvanını tutan direkler kıymetli taşlarla bezenmişti, tercümanıma bakılırsa bunlar hakiki, benimle birlikte gezen ziyaretçilere göre ise sahteydiler; yine de firuze taşlarının hakiki oldukları muhakkak, çünkü Doğu'da çok bol bulunuyor, öyle ki Suriye'de halk yabancılara bunları torbalarla ikram ediyor.

Küçük bir bahçeye geçerken solumuzdaki balıklı bir havuzu geride bırakıyor ve öncekilerden çok daha zarif bir köşke giriyoruz; fakat ne yazık ki gözümüze ilk çarpan şey, İngilizler'in kapısına "W.C.", Fransızlar'ın da "100 numara" işareti koydukları bir hela oluyor. Doğu'da inşaat yapan Avrupalı şirketlerin temsilcileri Güney Amerika'da olduğu gibi, burada da yerel zevki hiç kayda almıyorlar; ve idareciler de, sanki sanatın tek temsilcisi bu yabancılarımız gibi herhangi bir kamu binasının yapımını gözü kapalı onlara teslim ediyorlar. Böylece sonunda, çevreye uyum sağlamayan eserler ortaya çıkıyor. Burada sedef kakmalı bir dolap gördük, bu tür sanat eserleri İstanbul'da çok yaygın, Şam'da nalın gibi en basit eşyalarda bile görülüyor. Nalını kadınlar kullanıyor; tek yaptıkları, ayakkabılarının ya da çoraplı ayaklarının uçlarını lastik kısmından geçirmek oluyor, çıplak ayaklarıyla da giymeleri az rastlanan bir olay değil. Bu nalınlar sokakların çamurlarında ya da çamaşırhanelerin ıslak zemininde giyildiğinden, giyen şahsın ayakkabısı kirlenmiyor. Bunlar abanoz gibi koyu renkli bir ağaçtan yapılmış olup, üzerlerinde sedef kakmacılığının en güzel örnekleri sergileniyor. Çok ucuz olmalarına ve basit işlerde kullanılmalarna rağmen öylesine zarif ve güzel görünüyorlar ki, çarşıda onları küme

halinde uzaktan gören bir ziyaretçi satın almamak için kendisini güç tutuyor. Bizans Köşkü'nü, yani yabancıların çok zevksiz bulunduğu modern "W.C."yi ziyaret edenler de bunu giymek zorundalar."⁷

"Bizans Köşkü'den sonra 'Silahlık'a geçiyoruz, burada ağırlık ve hacimleri bakımından herbiri bir topu andıran tüfekleri görüyoruz. Yanımdaki arkadaşlar, bunları kim tek eliyle kaldıracak diye birbirleriyle yarışmaya kalktılar; sonunda bu tüfekleri herhangi bir destek olmaksızın ateşlemenin imkânsız olduğu hususunda fikir birliğine vardık. Büyük bir kapıdan geçerek selvilerin bulunduğu bir avluya geliyoruz, sağında rahibe manastırlarının girişine benzeyen bir kapı görüp buranın ne olduğunu rehberime sorduğumda, padişahın dul karılarının ve kızlarının kaldığı harem dairesinin girişi olduğunu öğreniyoruz.

Daha sonra bir başka kapıdan At Meydanı'na ya da Hipodrom'a çıkıyoruz; burada sağ tarafta Darphane binası göze çarpıyor, öbür yanda etrafı demirlerle çevrili bir bahçede oraya buraya dağılmış birkaç eski Yunan ve Roma sanat eserinin olduğunu görüyoruz; kapı yanında birkaç kabartması olan iki büyük porfir lahit ve bas rölyeflerinde mitolojik olayların tasvir edildiği ve Yunan sanatının bir ürünü olduğu hemen farkedilen beyaz mermerden bir başka lahit dikkatimi çekiyor. Daha sonra Santa İrene kilisesine geliyoruz, burası bugün Topçuluk müzesi olarak kullanılıyor, içerdiği nesne bakımından çok zengin; ve daha ötede, sol tarafta Sultan Ahmet Camii bütün ihtişamıyla görülüyor."⁸

At Meydanı

"Meydanın ortasında, 'Teodosyo obeliski' adı verilen, çok iyi korunmuş Mısır hiyerogliflerinin bulunduğu pembe bir granit taş dikili duruyor; daha sonra aynı hizada birbirine sarılmış üç boa yılanını temsil eden kırık bir bronz sütun görüyoruz, onun nihayetinde de eskiden parlak bronz levhalarla kaplı olduğu bilinen, gri taşlardan örülü, piramit biçiminde bir sütun bulunuyor.

7. A.g.e., s. 335-337.

8. A.g.e., s. 339.

Darphane binasına varmadan önce sağa sapıyoruz ve 'Yeniçeriler çınarı' adıyla bilinen büyük bir çınar ağacının karşısındaki bir kapıdan geçerek, bir müze olarak kullanılan bir binaya giriyoruz. Bu, Londra'daki Madame Toussaud Müzesi'nin bir eşi, yalnız buradaki mankenler balmumundan imal edilmemiş olduklarından yüzleri pek parlak değil.

Burada sadece yeniçeriler sergileniyor, en büyüğünden, ocağın ekmekçisine ya da sucusuna varıncaya kadar hepsi de kendilerine özgü elbiseleri ve âletleriyle görülüyor. Bir vitrin içinde Virgilius'un tasvirlerine uygun, neredeyse cinsi latif sayılabilecek kadar güzel üç delikanlı teşhir ediliyor, bunlar padişahın 'antinoo'ları."⁹

İstanbul'un mesire yerleri

"İstanbul'un hem Avrupa hem de Asya tarafından bulunan derelere 'Tatlı Sular' adı veriliyor, Avrupa'da olanı çok tercih edilen bir uğrak yeri, burası birkaç tepe arasına sıkışmış yeşil bir alan, orada burada gelişigüzel bulunan ağaçların gölgelerinde ziyaretçiler dinleniyorlar. Fakat bir kavaklığın ya da bir ormanınki gibi muntazam, biteviye bir gölgeyi burada göremezsiniz. Burasının olağanüstü bir özelliğe sahip olması ziyaretçilerinin farklılığı ve canlılığından ileri geliyor, ziyaretçinin olmadığı herhangi bir günde buraya gelip bakarsanız bir mesire yeri değil sıradan bir çayır olduğunu farkedersiniz.

Farklı dinlere göre üç ayrı tatil günü var: cuma, cumartesi ve pazar. Birincisi Müslümanların, ikincisi Yahudilerin, üçüncüsü de Hristiyanların. Bizim gibi hiçbir gruba dahil olmayan bağımsız bir ziyaretçi kimseye hesap vermeden her üç günden de yararlanabiliyor. Avrupalılar grup halinde, iki dirhem bir çekirdek giyinmiş olarak 'Tatlı Sular'a akın ettikleri gibi, Doğulular da pazar günleri bayram kıyafetleri içinde buraya geliyorlar.

9. A. g. e., s. 339-340.

'Altın Boynuz'a dökülen, şiirlere konu olan bu dereye kayıkla da dolaşılıyor, dar oluşu ve sessiz akıntısı sebebiyle burası daha çok yapay bir kanalı andırıyor. Suyla aynı seviyedeymiş gibi görünen, yeşilliklerle kaplı düz kıyılarının her cinsiyetten, rengarenk elbiseler içindeki İstanbul'un Müslüman ahalisiyle dolu oluşu buraya bambaşka bir hava katıyor. Fakat burada hakim olan neşe biraz aşırı ve avamca, insanı dinlendirmekten çok, yorgunluk ve bıkkınlık veriyor."¹⁰

Kadınlar

"İstanbul'a dönerken tamamen farklı bir yol izleyerek dik ve uzun bir yokuşu tırmanıyoruz, yokuşun zirvesinde birkaç Türk kadınının kendilerini taşıyan 'Talika' adı verilen öküz arabalarının ağırlığını hafiletmek için yere indiklerini görüyoruz; İstanbul'un seçkin hanımefendileri pembe, yeşil ve mavi renkte ipek feraceleriyle aniden ortaya çıkınca, bu olağanüstü, semavî manzara karşısında gözleri kamaşan Avrupalı'nın kafasında 'Acaba melekler korusu yeryüzüne mi indi?' diye bir soru beliriyor.

Doğu'da kadınların tecrit edilmesi onlara daha gizemli ve şiirsel bir hava veriyor; bunlar, bizim hayal kurmamıza imkân vermeyen, sık sık gördüğümüz batı ülkelerinin kadınlarından çok farklılar; bizimkileri genellikle solgun yüzleri, dağınık saçlarıyla kendilerini çalışmanın akışına kaptırmış olarak görürüz. Bazen de pudralı, boyalı yüzleriyle bir tren istasyonunun kantininde bir tavuğu ya da jambonu elleriyle yediklerine şahit oluruz, hatta mideye indirdikleri soğuk etin daha kolay sindirilmesi için bir yudumda, bir kadeh konyağı içtikleri de olur. Bizim kadınları, otellerin restoranlarında büyük bir masanın etrafında, toplu halde yemlerini yiyen atları hatırlatacak şekilde yiyecekleri silip süpürürken de görmek mümkündür. Kimi zaman da onları, Mısır'daki büyük bir piramidin dik basamaklarını büyük bir tutkuyla tırmanırken (İngiliz kadınlarında olduğu gibi) de görebiliriz, üstelik böyle bir egzersiz bacaklarının kaslarını güçlendirip sertleştirmekte ve onları bir erkekten farksız hale getirmektedir.

10. A.g.e., s. 350-351.

Bu iklimin kadınları ise dünyaya geldikleri günden itibaren sürdürmek zorunda oldukları bu yaşam tarzları sebebiyle doğal olarak narin yapıdalar; üstelik erkeğin onlara karşı gösterdiği kayıtsızlık yapılarını daha da narinleştirip onları, himayeye muhtaç, bu dünyada birer gölge gibi dolaşan melankolik yaratıklar haline getiriyor. Sonuçta erkeği son derece güçlü bir varlık olarak gördüklerinden, erkeğe karşı yaklaşımları da bizimkilerin bizlere yaklaşımlarından daha tatlı, daha duygusal ve çocuksu oluyor; ve üstelik her taraflarını örten giysilerden dolayı her türlü kaygı ve korkudan uzak olduklarından bizler onları son derecede çekici ve gizemli buluyoruz.

Burada kadına karşı gösterilen saygı dine karşı duyulan saygıyla eşdeğerde. Kadının evde, harem adı verilen ayrı bir mekânı var, burası kutsal bir alan gibidir, bu tapınakta çiçekler ve güzel kokulu sular arasında güzelliği bir buhar gibi uçup gider. Erkek, katı dış dünyadan bıktığında, tatlı düşler kurarak tıpkı bir mabede girer gibi ayakkabılarını eşikte çıkarır ve özel zevkleri tadacağı bu kutsal alana ayak basar. Onda, daha sonra kadından kalan tek anı parfümü olacaktır. Tatlı ses tonlarıyla Mısırlı çirkin ve yaşlı kadınların bende yaratmış olduğu sempatiyi Paris'teki süslü püslü hanımların bile yaratamadıklarını rahatlıkla söyleyebilirim.

İstanbul'da yaşlı kadınlar bile çekicidir, çünkü yüzlerini örtükleri tül den peçe onlara çocuksu, hoş bir hava vermekle kalmıyor, aynı zamanda ilerlemiş yaşlarını da gizliyor."¹¹

11. A.g.e., s. 351-352.